

Samo ako se pojmovno jasno razlikuje hrvatski jezik kao poseban književni i standardni jezik, moći će se raditi na njegovu učenju i širenju. Radi toga treba prihvaćati inicijative kada dolaze od drugih za osnivanje hrvatskih lektorata (ili čak katedara i odsjeka), a s druge strane treba u Hrvatskoj stvoriti vlastitu strategiju zalaganja za uvođenje takvih lektorata (katedara, odsjeka) na strateški znatna svučilišta i u (politički ili kulturno) strateški znatna središta u Europi i svijetu.

Prihvaćeno na sjednici Predsjedništva Akademije 23. veljače 2005.

FRAZEOLOŠKI IZAZOVI

Branka Tafra

zlazak Hrvatskoga frazeološkoga rječnika bio je poticajem da se uz njegov prikaz preispitaju granice frazema i s tim u vezi otvori nekoliko gramatičkih i pravopisnih pitanja o kojima se nije raspravljalo u hrvatskom jezikoslovlju ili o kojima ne postoji suglasnost te da se prvi put otvori i pitanje obrade konverzije u frazeološkim rječnicima.

Na samom početku sustavnijega istraživanja hrvatske frazeologije objavljen je 1979. godine veliki dvosveščani Rusko-hrvatski ili srpski frazeološki rječnik u redakciji Antice Menac, zatim je 1982. slijedio Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika Josipa Matešića, s približno 12 000 frazema i 30 000 natuknica, te u redakciji istoga autora Hrvatsko-njemački frazeološki rječnik iz 1988. godine. Antica Menac 1985. godine pokreće seriju malih dvojezičnih i trojezičnih frazeoloških rječnika s hrvatskim jezikom kao polaznim te poslije projekt Hrvatska frazeologija u okviru kojega je objavljen zavidan broj znanstvenih frazeoloških radova, pa se danas s pravom govori o zagrebačkoj frazeološkoj školi. Iz te je škole dvadesetak godina poslije Matešićeva jednojezičnika, 2003. godine, izišao Hrvatski frazeološki rječnik (dalje: HFR) Antice Menac, Željke Fink-Arsovski i Radomira Venturina (izdavač Naklada Ljevak, str. 414). Premda je u odnosu na Matešićev rječnik to manji rječnik, sadrži 2258 frazema, njegova pojava u hrvatskoj leksikografiji ima veće značenje od same činjenice da je on zapravo prvi hrvatski frazeološki jednojezičnik i da time popunjava jednu veliku prazninu. Za hrvatsku je frazeologiju i leksikografiju HFR velik dobitak jer je izrađen na temelju valjanih leksikografskih kriterija i frazeoloških spoznaja zahvaljujući sretnomu spoju teoretičara i praktičara u ulozi njegovih autora. Dok se za mnoge naše rječnike može reći da su dosljedno nedosljedni, ovaj je rječnik u svojoj usustavljenosti, u primjeni doradenih leksikografskih kriterija i u

tehničkoj dotjeranosti u našim prilikama rijetko dosljedan, što ćemo vidjeti poslije na nekoliko usporedbi.

Izbor je frazema za HFR ograničen na korpus nastao poslije 1945. godine. Za ovaj opseg rječnika izvori su zaista i opsežni i reprezentativni; ekscerpirano je 141 književno djelo hrvatskih pisaca, građa je dopunjavana pregledavanjem mrežnih pretraživača i Hrvatskoga nacionalnoga korpusa, a uz frazeme za koje nisu nađeni primjeri autori su stavljali tekstne primjere na osnovi svoje jezične i znanstvene kompetencije. Na taj je način postignuta i suvremenost frazeološke građe i zastupljenost svih stilova te je rječnik neopterećen zastarjelim i uzvišenim frazemima koje rijetko tko razumije, a kamoli upotrebljava. Glavni su kriteriji za uvrštavanje frazema bile njihova ustaljenost i čestota upotrebe. Pritom se vodilo računa i o prevladavajućim motrištima u suvremenoj frazeološkoj literaturi. Uvrštene su sveze riječi koje su dobile status frazema prema teoretskomu modelu izloženome u predgovoru. Njihova stilska raslojenost nije posebno obilježena pa su podjednako zastupljeni i knjiški frazemi (*dolina suza, kvadratura kruga, posljednji Mohikanac*), i žargonski (*imati žnoru, nema frke, biti u bedu*), i kolokvijalni (*ko bog, lova do krova, na sveto nigdarjevo*). Budući da uza svaki primjer stoji kratica izvora, moguće je zaključiti i o sklonosti kojega pisca upotrebi frazema. Uključenost frazema kao nepromjenljive cjeline u kontekst jedno je od njegovih glavnih obilježja. Stoga je važno da se i u općem rječniku, a pogotovo u frazeološkome, svaki frazem oprimjeri rečenicom, što je u ovom rječniku i učinjeno.

Budući da su frazemi višerječnice,¹ oni se najčešće obrađuju pod jednom svojom sastavnicom. Kriterija za odabir sastavnice za nadnatuknicu ima više, a uglavnom preteže ili semantički (Mršević, 1982.) ili morfološki (Matešić, 1982.). Svaki je dobar ako je primijenjen dosljedno. Najgori je onaj prema kojemu se ne može pretpostaviti pod kojom će se sastavnicom naći frazem:

list ... okrenuti ~ završiti i početi nešto drugo, početi se baviti čim drugim
okrenuti ... ~ **list** početi raditi (živjeti itd.) drugačije, ~ **karte ...**
kabanica ... skrojiti (kome) kabanicu ...

Primjeri su iz Anića i pokazuju nedostatak bilo kakva kriterija. Jednom su obrađeni pod obje sastavnice (*list* i *okrenuti*), ali su definicije različite, drugi put samo pod jednom sastavnicom. Iako su strukturno jednaki, frazem *okrenuti karte* obrađen je samo pod glagolom, a frazem *skrojiti kabanicu* samo pod imenicom.

Matešić je u svom rječniku izabrao morfološki kriterij određivši hijerarhijski redoslijed pripadnosti frazemskih sastavnica vrsti riječi. Na taj je način mjesto obrade

¹ U literaturi nema ustaljena naziva za jezične jedinice veće od riječi (eng. *multi-word lexical units*). U skladu s tvorbenim uzorkom za nazive leksičkih jedinica možemo ih nazvati *višerječnicama*. U širem značenju višerječnice su i frazemi, dok bi u užem značenju to bio najprimjereniji naziv za višerječni leksem.

frazema predvidljivo, ali traži od korisnika određeno gramatičko i leksikografsko znanje. Taj su kriterij primijenili i autori HFR, ali su, za razliku od Matešića, frazemske natuknice navodili većinom na jednom mjestu. U Matešića je na približno 30 000 natuknica obrađeno 12 000, a sve su druge s uputnicama. U ovom su rječniku uputnice samo u slučaju kad su dvije sintaktički glavne sastavnice zamjenjive: *bolno mjesto (točka)*, ili kad su sastavnice vezane sastavnim veznikom: *<i> staro i mlado*. Obrada je pod nadnatuknicama *mjesto* i *star*, a pod *točka* i *mlad* stoje samo uputnice. Svaki je frazem obrojčan, a na kraju se rječnika nalazi kazalo svih frazema po abecednom redu prve sastavnice, označen početnim slovom i svojim brojem tako da ga svaki uporabnik rječnika lako može pronaći bez ulaženja u složenost izbora nadnatuknice.

Osim izbora nadnatuknice pod kojom će frazem biti obrađen, razilaženja se u rječnicima odnose i na oblik frazemskih natuknica. Ustaljenost broja i redosljeda sastavnica među glavnim su obilježjima frazema. Unatoč tomu neke su sastavnice zamjenjive bez posljedica za značenje: *debelo (masno) lagati*, a neke su fakultativne: *biti <kao> na iglama*. U odnosu na dosadašnje hrvatske frazeološke rječnike HFR postavlja čvrste granice između obveznih i fakultativnih sastavnica frazema te između sastavnica i kolokata. Iskorištavanjem grafičkih sredstava (različiti tipovi zagrada i slova) dana je najveća moguća količina obavijesti već u samoj natuknici. Zamjenljivost sastavnica bez promjene značenja frazema prikazana je pomoću okruglih zagrada: **za koru (koricu) kruha raditi**, gramatičke su varijante pojedinih sastavnica odvojene kosom zagradom: **doći / dolaziti u pitanje**, rekcija je naznačena kurzivom: **imati pik** *na koga, na što*, fakultativne su sastavnice stavljene u lomljene zagrade: **<i> gluh i slijep**, semantičko-sintaktička ograničenja stavljena su u uglate zagrade: **od korica do korica** [pročitati, proučiti i sl.], pragmatički su podaci u kosim zagradama dodani uz definicije: **mrtve duše** nepostojeće (fiktivne) osobe /u statistikama/. Na taj je način potpuno jasno koji su dijelovi frazema njegove stalne sastavnice, koji su zamjenjivi, koji su fakultativni, a koji ne ulaze u frazem, što je vrlo važno za razumijevanje frazema i za njegovu pravilnu upotrebu u kontekstu. O tome može ovisiti značenje frazema: *izgubiti glavu* poginuti, *izgubiti / gubiti glavu* zbuniti se / zbunjivati se, *izgubiti / gubiti glavu* (za kim) jako se zaljubiti / zaljubljuvati (u koga). Tri oblikom slična frazema, a tako značenjski različita! Primjer ujedno pokazuje da glagolski vidski parnjaci nisu varijante jedne leksičke jedinice, nego su dvije leksičke jedinice. Parnjaci su u HFR navođeni i u natuknici i u definiciji, ali ako se ne ostvaruju oba, ili čak ako je drugi rijedak, tada je naveden samo jedan: *bacati riječi u vjetar*, *baciti / bacati ljagu*, *baciti koplje u trnje*, *klonuti (pasti / padati) duhom*.

Premda se razumijeva da su natuknica i njezina definicija metajezično sinonimične, treba istaknuti da HFR nigdje ne narušava njihovu gramatičku i semantičku ekvivalentnost, što se ne može reći za druge hrvatske rječnike, primjerice u Anića

je pod glagolskom natuknicom obrađen frazem *gubiti glavu* a. ginuti b. zbunjivati se, ne umjeti se snaći, izgubiti kontrolu nad sobom ili nad situacijom. Nesvršeni je glagol (*gubiti*) definiran svojim svršenim parnjakom (*izgubiti*).

HFR može biti uzorom drugim rječnicima u mnogočem. Primjerice, predgovor je kratak, pisan vrlo stručnim jezikom, ali tako jednostavno da i manje upućeni u svijet frazeologije lako mogu shvatiti što je frazem i kako ga mogu naći u rječniku. Objašnjena su načela obrade rječnika kojih su se autori strogo pridržavali. Korisnici obično ne vole čitati predgovore, ali su oni vrlo važni za razumijevanje i snalaženje u rječniku. Rječnici su jezična pomagala iz kojih se uči i zato moraju biti pouzdani vodiči kroz jezik. U Rječniku LZ–ŠK u uputama za čitanje rječnika, u objašnjenju strukture rječničkoga članka, stoji da su zadnji dijelovi članka: “11. termin(i), 12. izričaj(i) i 13. kratice”. Što su kratice, ne zna se jer su i gramatičke odrednice kratice, a one stoje na početku članka, što su termini, a što su izričaji također se ne zna jer se na kraju uputa kaže da se izričaji dijele na: “1. stručne i znanstvene sintagme, 2. fraze koje pripadaju općem jeziku”.

Iz svega nije jasno što se smatra nazivom, što sintagmom (*načela obrade* je “stručna sintagma”, sintaktička jedinica u znanstvenom tekstu, ali nije naziv), a fraza nikako nije jezična jedinica koja se obrađuje u općem rječniku. Ako se pak mislilo na frazem, koji je tu pogrešno imenovan, tada nije točno da svi frazemi pripadaju općemu jeziku. Iz uputa, dakle, nije razvidno o kojim je jedinicama riječ ni kako će ih korisnik naći u rječniku.

HFR nije akcentiran, ali kad je akcent razlikovan, tad su nadnatuknice akcentirane, npr. *dûg* i *dûg*. Rječnik LZ–ŠK je akcentiran, ali dvostruka razlikovnost, akcenatska i morfološka (imenica i pridjev), nije bila dovoljna pa su u njem te natuknice obrojčane. Po kojem kriteriju, teško je zaključiti. Doduše, u predgovoru stoji da se zasebno obrađuju i obrojčavaju “homonimi, natuknice koje imaju jednak oblik, a različite su po etimologiji, značenju i vrsti riječi”. Ako se već ne može postići suglasnost što su homonimi, onda je ipak općepoznato da u hrvatskom jeziku “jednak oblik” razumijeva jednakost i fonemskoga i prozodemskoga sastava, što se za par *dûg* i *dûg* ne može reći. Kad rječnik nije akcentiran, iz praktičnih se razloga (radi upućivanja) mogu obrojčati homografi. Tako je učinio Matešić u kojega su frazemske natuknice akcentirane, a nadnatuknice nisu. U uvodnom se dijelu objašnjava da su obrojčani: a) homofoni i b) homogrami, premda je bilo dovoljno reći da su obrojčani homografi.

Nema rječnika bilo koje vrste uz koji se ne može postaviti opravdano pitanje zašto su neke jedinice uvrštene, a zašto druge nisu. Pritom se uvijek može dati valjan odgovor koji opravdava autore i koji isključuje daljnju raspravu: izbor je rezultat autorske slobode. Međutim, o već uvrštenim jedinicima može se i mora se raspravljati. U ovom slučaju HFR otvara dva pitanja, a oba se tiču granica frazema. Jedno je temeljno i vječno pitanje koje se jezične jedinice smatraju frazemima, a drugo je kad se utvrdi

što je frazem, u kojim se slučajevima može govoriti o jednome, a u kojima o dvama frazemima, ako je posrijedi jednak ili djelomično podudaran sastav frazema.

U predgovoru HFR Antica Menac objašnjava da “rječnik donosi frazeme triju osnovnih oblika”: sveze riječi (rus. *словосочетание*) s barem dvije samostalne i naglašene riječi, fonetske riječi i frazeme oblikom rečenice. Sva tri oblika moraju zadovoljavati sva obilježja koja se pripisuju frazemima. I tu nije ništa sporno ako se prihvati takva trodioba. Bez obzira na probleme razgraničavanja frazeologizacije, leksikalizacije, terminologizacije i sintagmatizacije, odnosno na razvrstavanje jezičnih jedinica većih od riječi, u hrvatskoj frazeološkoj literaturi postoji suglasnost da su frazemi “ustaljene sveze riječi” (iz predgovora HFR). Granice između frazema i ostalih višerječnih jedinica obično će riješiti kontekst, npr. sintaktička jedinica: *vučja je noga slomljena*, terminološka: *ubrao sam vučju nogu*, frazeološka: *Ivan ima vučji apetit*. Rubni su slučajevi frazemi rečenice, koje treba razdvojiti od krilatica i poslovice, te fonetske riječi koje nisu u potpunosti desemenatizirane i koje se u našoj literaturi obično nisu ni smatrale frazemima, npr. *ne bez razloga, s vremenom, s guštom*.

Poslije HFR gramatičari i leksikografi morali bi razmisliti o definicijama nekih jezičnih jedinica i o njihovoj razredbi. Antica Menac u predgovoru otvara pitanje jesu li jedinice *amo-tamo*, *kakav-takav*, *zbrda-zdola*, *danas-sutra* leksemi ili frazemi s obzirom na to da su se te jedinice “u razna vremena i u raznim pravopisima različito bilježile, pa se mogu i različito razvrstavati”. One su uvrštene u rječnik kao frazemi zbog nekoliko razloga, ponajprije zbog semantičkih, ali i formalnih. U hrvatskoj je frazeologiji općeprihvaćeno stajalište da frazem mora imati dvije sastavnice. Bez obzira na spojnicu njihova dvonaglasnost može biti razlogom da se smatraju dvorječnim jedinicama, odnosno višerječnicama.

HFR	Anić	Rječnik LZ–ŠK
<i>danas-sutra</i>	frazem i prilog	frazem
<i>rak-rana</i>	frazem (preneseno)	frazem
<i>amo-tamo</i>	frazem	prilog
<i>koliko-toliko</i>	sintagmatski izraz	frazem (bez spojnice)
<i>malo-pomalo</i>	prilog	frazem (bez spojnice)
<i>manje-više</i>	frazem	frazem
<i>zbrda-zdola</i>	prilog	prilog
<i>navrat-nanos</i>	prilog	–

Iz tablice je vidljivo da se naši jednojezičnici razilaze, ali i da sami sa sobom nisu u suglasju. Nema nikakva razloga da se *manje-više* obrađuje drukčije od *zbrda-zdola*, niti da se drukčije piše *malo-pomalo*, a pogotovo da se neka od tih jedinica proglašava

va i frazemom i leksemom (*danas-sutra*) ili sintagmatskim izrazom (*koliko-toliko*). Analizirajući pisanje tih jedinica u našim jezičnim priručnicima, Željka Fink (2001.) također zaključuje da tih nesustavno obrađenih primjera ima dosta.

Imenične polusloženice odavno imaju ravnopravan status među tvorenicama, dok se polusloženice drugih vrsta riječi još nisu izborile za svoje mjesto. Kojoj vrsti riječi pripada *korak-dva*, je li *kakav-takav* zamjenica ili pridjev, je li *zbrda-zdola* jedna riječ, složenica koja ima dva akcenta, ili su to dvije riječi, jesu li to, dakle, leksemi ili frazemi, sve su to pitanja na koja trebaju jezični priručnici dati jasnije odgovore. Babić (1986.: 507.) u odjeljku o tvorbi priloga jedinice *amo-tamo*, *kad-tad*, *kako-tako*, *pošto-poto*, *više-manje*, *navrat-nanos*, *zbrda-zdola*, *danas-sutra*, *dan-danas* svrstava u polusloženice. Premda Babić smatra da je polusloženica jedna riječ (zato ih i obrađuje u tvorbi) nastala od dviju, on ipak takav način tvorbe smješta na granicu prema sintaksi. Ni Hrvatska se gramatika nije mogla odlučiti hoće li polusloženice tipa *amo-tamo* smatrati jednim ili dvama priložima: “Kada se dva priloga suprotnog ili suodnosnoga značenja upotrijebe kao jedan prilog, pišu se kao polusloženice s crticom” (Hrvatska gramatika: 276.). Normativni jezični priručnici ne bi smjeli zbušnjivati, ali u praksi nije tako. Savjetnik u poglavlju “Jedna ili dvije riječi (rastavljeno i sastavljeno pisanje)” u potpoglavlju o priložima (str. 340.) navodi da se sa spojnicom pišu “izrazi” složeni od dvaju korelativnih priloga, ali se ne kaže jesu li ti “izrazi” u morfološkoj razredbi prilozi. U poglavlju Morfologija i potpoglavlju o priložima te u poglavlju Pravopis i potpoglavlju o polusloženicama takvi se “izrazi” uopće ne navode, dok su u rječničkom dijelu jedinice *malo-pomalo*, *zbrda-zdola*, *danas-sutra* označene kao prilozi.

U nedostatku temeljitije gramatičke obrade autori su se HFR morali odlučiti hoće li te jezične jedinice smatrati frazemima ili leksemima. Slagao se tko s njima ili ne slagao, ostaje činjenica da su oni odredili uvjete koje jedinica treba zadovoljavati da bi bila frazem i njih su se držali. Ovdje je svakako bitna desemantiziranost sastavnica da bi uopće moglo biti riječi o frazemima. Neke su više, a neke manje desemantizirane, ali im je zajedničko da se u takvu ustaljenom obliku ostvaruju u govoru. Dok hrvatski opći jednojezičnici nemaju uopće razrađen kriterij za takve slučajeve, strani ih frazeološki rječnici obrađuju normalno kao frazeme, npr. *blue-collar*, *clear-cut*, *catty-corner*, *time-out* i sl. (CIDI). Budući da u svakoj razredbi ima rubnih slučajeva, razumljivo je što i neke frazeme iz HFR možemo smatrati neprototipnima. Ako su hrvatski frazeolozi suglasni da su jezične jedinice tipa *amo-tamo* frazemi, tada trebaju uvesti četvrtu skupinu frazema prema njihovu obliku. Naime, u predgovoru stoji da se frazemi prema obliku dijele na fonetske riječi (*bez srca*), sveze riječi s barem dvije samostalne i naglašene riječi (*mač s dvije oštrice*) i na rečenice (*visi mač nad glavom*). Prema obliku ovo bi bila četvrta skupina. Premda je slična drugoj, pa bi se mogla usporediti s frazemima u kojima su sastavnice sintaktički u nezavisnoj vezi kao što je *luk i voda* (Menac, 1978.: 221.), prije odluke svakako treba imati na

umu da sve te jedinice nisu istoga ranga. Jezična jedinica *kako-tako* mora se pisati sa spojnicom (Anić ju piše bez spojnice i smatra ju frazemom) da bi se razlikovala od korelativa *kako ... tako*, dok bi se *pik-zibner* i *rak-rana* mogle pisati odvojeno, sa spojnicom ili čak i zajedno kao sraslice. Sraslice kao vrsta tvorenica ne bi prema zagrebačkoj frazeološkoj školi mogle biti frazemi jer ne zadovoljavaju formalni kriterij, što dokazuje da se i kod frazema mora voditi računa i o izrazu i o sadržaju, da jedno bez drugoga ne ide. U svakom se jeziku odnos izraza i sadržaja drukčije ostvaruje. Usporedba suvremenih kalkova europeizama (Mokienko, 1998.) pokazuje, među ostalim, da načini izricanja istoga sadržaja ovise o specifičnostima pojedinoga jezika. Frazeologizacija je prevladala u engleskome: *brain-washing, no-man's-land*, u ruskome i hrvatskome: *промывание мозгов, ничейная земля, ispiranje mozga, ničija zemlja*, a u njemačkome su leksikalizacijom nastale složenice *Gehirnwäsche, Niemandsländ*. Prema tomu, granice frazema trebaju se utvrđivati u svakom jeziku posebice. One će se razlikovati od jezika do jezika, a unutar jezika jedan će dio uvijek ostati graničan. Dakle, hoće li neke jedinice biti frazemi u hrvatskome, ovisit će i o pravopisnoj normi, a ne samo o završenom procesu frazeologizacije.

U nas se pomoću frazemskih sastavnica pokušalo doći do pravopisnih pravila “o rastavljenom i sastavljenom pisanju prijedloga i imenice unutar frazema” (Ham, 2000.: 134.), pa onda i općenito u jeziku. Budući da je “rastavljeno i sastavljeno pisanje” neriješeno pitanje u hrvatskom jezikoslovlju i da se njemu jezikoslovci često vraćaju, treba naglasiti da je metodološki pogrešno govoriti o sastavljenom i rastavljenom pisanju bilo prijedložnih izraza, bilo priloga, bilo riječi. Budući da je riječ u pravopisu značenjska jezična jedinica omeđena dvjema bjelinama, njezino pisanje nije uopće sporno. Pravopis treba propisati kako se pišu složene leksičke jedinice – kao višerječnice, kao polusloženice ili kao složenice: *rak rana, rak-rana, rakrana*. Kad kažemo leksičke jedinice, mislimo na jezične jedinice kao što su *lijepa kata, autocesta, remek-djelo, staklopuhač, napisati, zlo, niz, odoka ...* Samo su prve tri zanimljive pravopisu. Što se pak tiče odnosa *niz brdo* i *nizbrdo*, on ne pripada pravopisu, nego jeziku. Pravopisna bilježba samo slijedi jezične promjene. Posrijedi su dvije jezične jedinice: sintaktička jedinica prijedlog + imenica, koja se uvijek piše kao dvije riječi, i prilog, koji je nastao od prve i koji je jedna riječ. Nastanak je priloga od prijedložnoga izraza predmet jezika, a ne pravopisa. Ne može pravopis odlučiti da se frazem *navrat-nanos* mora pisati *na vrat-na nos* da ne bi, među ostalim, te priložne frazemske sastavnice bile istopisnice s imenicama *navrat* i *nanos* (usp. Ham, 2000.). Razlikovnost je tih imenica i priloga – od akcenatske, morfološke, preko kategorijalnoga značenja do funkcionalne – prevelika da bi uopće mogao nastati bilo kakav jezični konflikt. U jeziku je mnoštvo istopisnica pa se ne traže načini da se one ukinu, nego se postupa baš suprotno, traže se poučni primjeri kao što je rečenica *Gore gore gore gore (Gõre gõre gõrē gõrē)* da se razjednače po jezičnim kriterijima.

Upotrebljava li se koja leksička jedinica kao frazemska sastavnica, ne može imati posljedice na njezin leksičko-gramatički status, nego se može govoriti samo o njezinoj potpunoj ili djelomičnoj desenantizaciji i njezinu mjestu u strukturi frazema.

Kao što je rečeno, pravopisna rješenja mogu utjecati na frazeologiju. U slučaju da pravopis propiše da se *rak-rana* piše kao *rakrana*, nema više govora o frazemu. No, hoće li se i u kojim uvjetima prijedložni izraz popriložiti, ne odlučuje frazeologija. Konverzija je dugotrajan proces prelaska jedne vrste riječi u drugu. Za jedne je jedinice lako utvrditi da je on završen, za druge se može reći da su na putu, a za treće da su sasvim granične (Tafra, 1998.). Jezikoslovni priručnici daju rješenja od slučaja do slučaja, a često sami sebi proturječe, npr. Rječnik LZ–ŠK ima pod natuknicom *napretek* primjer *imati hrane napretek*, a pod *pretek* primjer *imati čega na pretek*. Hrvatski pravopis izrijekom kaže da do srašćivanja prijedloga i imenice nije došlo jer se upotrebljavaju kao dio frazema. Razlozi bi se trebali tražiti ponajprije u semantici i sintaksi jer frazeološka upotreba ne može biti jedini kriterij s obzirom na to da frazemska sastavnica pisala se ona *nizbrdo* ili *niz brdo* nema, kao što je poznato, svoje samostalno značenje. U cijeloj raspravi o toj temi možda bi se mogla uzeti u obzir i (ne)mogućnost dodavanja fakultativnih sastavnica između prijedloga i imenice: **kola su krenula niz <ovo> brdo*, ali svakako i metaforizacija koju prolaze leksičke jedinice na putu do frazemske sastavnice. Granicu između sintagmatizacije i frazeologizacije jasno pokazuje ovaj primjer: *prodavati namalo*, ali *prodavati na crno*. Prvi je primjer sintaktička jedinica u kojoj svaka sastavnica ima svoje samostalno značenje, a drugi je frazem, *na crno*, sa svojim kolokatom. On je po svojoj leksičkoj i sintaktičkoj spojivosti sličan prilogu *namalo* (dolazi u sličnom sintaktičkom i leksičkom okruženju), ali je zbog frazeologizacije ostao okamenjen i samo se kao takav može uklopiti u rečenicu. Frazeolozi zasad ne mogu dobiti veliku pomoć od pravopisa i drugih jezičnih priručnika, nego moraju sami odlučiti o tome koje sastavnice čine strukturu frazema.

Danas već postoji zavidan broj teorijskih leksikografskih radova pa bi se rječničari trebali i njima, ali i drugim jezikoslovnim radovima koristiti. Iz svakoga se retka HFR vidi da su njegovi autori vrsni jezikoslovci koji svoj rad temelje na rezultatima znanstvenih istraživanja. Ilustrirat ćemo to jednim primjerom. Već je upozoreno da rječnički članak pod natuknicom *Bog* treba razdvojiti u tri članka, jedan s apelativom *bog*, drugi s imenom *Bog* i treći s usklikom *bog* (Tafra, 1998.), ali naši jednojezičnici imaju samo po jedan članak u kojem nisu dosljedno razdvojili te tri riječi, što zorno pokazuje obrada frazema. Frazemi u Rječniku LZ–ŠK imaju sastavnicu s velikim slovom: *Bog i batina, skidati Bogove, ubiti Boga u njemu*. Samo je u jednome malo slovo: *biti za bogove*. S obzirom na to da je u Anića natuknica *Bog*, a da je ta sastavnica u frazemima zamijenjena tildom, zaključuje se da se u svim frazemima i u njega ta sastavnica piše velikim slovom. U nekim je slučajevima zaista teško odlučiti treba li veliko ili malo slovo, ali dvojbe uopće nema kad se ta frazemska

sastavnica pojavljuje u množini. Željka je Fink (2001.) istražila pravopisni problem pisanja velikoga/maloga slova sastavnice BOG i zaključila da se treba uvijek pisati malim slovom kad je ona potpuno desemantizirana. Tako se u ovom rječniku pojavljuju frazemi s različitim pravopisnim rješenjem: *ne daj Bože, ako Boga znaš, otići Bogu na istinu*, ali *uhvatiti boga za bradu, skidati sve bogove, za bogove, ko bog*. Sastavnica BOG ne samo što se desemantizirala nego se i deonimizirala. U skladu s tim trebalo bi napraviti sljedeći pravopisni korak pa u frazemima *na svetoga nikada* i *na svetoga nigdarjevo* poimeničene sastavnice NIKADA i NIGDARJEVO pisati velikim slovom jer su se one onimizirale. Hrvatski pravopis određuje da se velikim slovom pišu “imenice, pa i riječi druge vrste” kad se poosobljuju. Ako su posrijedi riječi drugih vrsta, one se prvo poimeniče, a onda onimiziraju te se kao i sva druga imena trebaju pisati velikim slovom.

Ako se prijeđe s razine frazemskih sastavnica na razinu frazema, otvaraju se slična pitanja. Kad je određeno što je frazem i kad je izbor frazema za rječnik napravljen, još uvijek se ne zna što će biti obrađeno u jednom rječničkom članku, a što u dvama. Da bi se znalo koji semantički sadržaj pripada jednomu, a koji dvama frazemima, potrebno je na osnovi semantičkih međufrazemskih odnosa odrediti granice sinonimije, homonimije, paronimije i konverzije i razgraničiti ih od polisemije. U frazeološkoj je literaturi dosta pisano o sinonimiji i varijantnosti, paronima i homonima među frazemima ima vrlo malo, pa će stoga ovdje biti riječi o konverziji jer se o njoj nije vodilo računa u izradi ne samo hrvatskih frazeoloških rječnika nego i drugih.

Hrvatske gramatike konverziji još uvijek ne daju ravnopravno mjesto među ostalim tvorbenim načinima, pa ne čudi što ona nije našla svoje mjesto u rječnicima. Rječnici bilježe tek rijetka poimeničenja (*mlada*) i popridjevljenja (*sljedeći*) premda je u hrvatskome konverzija vrlo dinamičan proces, iako se ne bi očekivalo s obzirom na to da hrvatski ima velike derivacijske mogućnosti u tvorbi novih riječi u usporedbi, primjerice, s engleskim. Zbog neuzimanja u obzir konverzije rječnici ponekad narušavaju ekvivalentnost lijeve i desne strane: **plus** *m* znak za zbrajanje; više (Rječnik LZ–ŠK), **zeleni** *prid. odr.* 1. onaj koji ima na sebi kakvu zelenu odjeću ... 2. pripadnik raznih političkih stranaka (Anić). U prvom je slučaju imenica definirana kao prilog (‘više’), a u drugome pridjev kao imenica. U oba hrvatska jednojezičnika postoje pridjevne natuknice *zlatokos*, *zlatoust* i *bjelobrk*, a nema poimeničenih pridjeva *zlatokosa*, *zlatousti* i *bjelobrk*, koji su potvrđeni kao apelativi, kao termini i kao onimi.

Konverzija se u frazeologiji može promatrati na razini sastavnica i na razini frazema. Na razini sastavnica zapravo se tiče vrsta riječi i ne bi trebala biti predmet frazeologije. Može biti jedino dokaz da je zaista riječ o konverziji, pa u dvojbi je li posrijedi nova vrsta riječi, frazeologija pomaže morfologiji. Neki su primjeri konverzije ostali samo unutar frazeologije, npr. *na svetoga nikada*, *imati tri čiste*, ali neki su već dio općega jezika, npr. prilog *nizbrdo*. U ovom se rječniku nalazi nekoliko

primjera za poimeničenje na razini sastavnica: *imati tri čiste, na svetoga nikada, kao vlaška mlada*, za popriloženje: *krenulo je (pošlo je) nizbrdo, izići / izlaziti ususret, ići ukorak* itd. Usporedba s konverzijom na razini vrsta riječi pomaže utoliko da se primijeni analogija te da se zaključi kako je uvijek riječ o dvama frazemima koji imaju jednake izraze, a različito kategorijalno značenje. Pritom treba imati na umu da nije riječ o homonimnim frazemima, koji imaju također jednake izraze. Homonimni frazemi nemaju nijedno zajedničko semantičko obilježje i na paradigmatskoj osi imaju isti status. Između njih nema motivacijske veze. Za razliku od homonimnih leksema koji najčešće imaju različite etimone, homonimni su frazemi nastali uglavnom depolisemizacijom. Rječnik A. Menac (1979.) bio je na dobrom putu da ih i leksikografski obradi pravilno: **за глаза (глазами)** iza leđa, u odsutnosti, **за глаза <довольно, хватит, достаточно>** (razg.) sasvim dovoljno, dosta i previše. Ta dva frazema imaju isto kategorijalno značenje. Frazemi nastali konverzijom imaju kao i homonimni frazemi jednake izraze, ali imaju različita kategorijalna značenja te zajednička semantička obilježja jer između njih postoji motivacijska veza, jedan je motivirajući, a drugi je motiviran, npr. frazem *za pet* 'izvršno, odlično' motiviran je frazecom *za pet* 'izvrstan, odličan'.

Kako gramatike i opći rječnici ne uzimaju konverziju u obzir, ne čudi što u nijednom hrvatskom frazeološkom rječniku konverzija ne utječe na uspostavljanje natuknica, nego se utopila u polisemiju ili u sinonimiju. Takva se praksa susreće i u rječnicima drugih jezika.

HFR:

ispod <svake> kritike 1. loš, slab, da ne može gori 2. loše, slabo, da ne može gore

Matešić, 1982.:

ispod svake kritike loše/sasvim slabo

HFR:

bog bogova 1. izvrstan, odličan, izvanredan, sjajan 2. izvršno <!>, odlično <!>, izvanredno <!>, sjajno <!>

Matešić, 1982.:

bog bogova 1. svemoćan čovjek, sila nad silama 2. izvanredan; vrlo dobro, izvanredno

CIDI:

come of age

1. to reach the age when you are an adult and are legally responsible for your behaviour
2. something or someone that has come of age has reached full, successful, development

ITID:

per bene

1. properly
2. decent

Matešić i HFR često se razlikuju po shvaćanju obveznih i fakultativnih sastavnica, ali i po shvaćanju frazeološkoga značenja. U prvom primjeru Matešiću frazem ima samo priložno značenje, a autorima HFR pridjevno i priložno. U drugom slučaju HFR ima zapravo tri značenja, pridjevno, priložno i usklično, a Matešić također tri, ali imenično te pridjevno i priložno kao jedno. Razilaženja u broju značenja mogu se opravdati različitim tekstnim potvrdama, no kad one otkriju dva kategorijalna značenja, postavlja se pitanje kako leksikografski obraditi takve primjere. CIDI i ITID jednako obrađuju takve slučajeve kao i polisemne natuknice.

Usporede li se dva strukturno jednaka frazema iz HFR, odmah se vidi razlika, iako je jednaka obrada.

tvrd orah

1. težak (gotovo nerješiv) problem
2. nepopustljiva osoba, osoba izuzetno čvrstih principa

prva liga

1. odličan, izvrstan, prvorazredan
2. najviša kategorija <čega>, društvena krema

Prvi je frazem višeznačan, kategorijalno mu je značenje imenično, a u drugom je slučaju riječ o dvama frazemima, jednome pridjevnome i drugome imeničnome. Kao što zamjenica *što*, promjenljiva riječ, preobrazbom (konjunkcionalizacijom ili povezničenjem) postaje veznik *što*, nepromjenljiva riječ, pa su posrijedi dvije riječi jednaka izraza, tako od frazema *prva liga* poimeničenjem pridjevnoga nastaje novi frazem, imenični. Frazemi nastali konverzijom imaju različite funkcije u rečenicama pa se po tome može jasno vidjeti da su dva frazema, doduše jednaka izraza, ali različitih kategorijalnih značenja, primjerice:

Ta je knjiga ISPOD SVAKE KRITIKE.

Odlumio je tu ulogu ISPOD SVAKE KRITIKE, gore od početnika.

U prvoj rečenici frazem ima funkciju imenskoga predikata, a u drugoj priložne oznake, što potvrđuje postojanje dvaju frazema.

Konverzija se kao tvorbeni način u literaturi uzima i kao način nastanka homonima, ali se tomu pristupu mogu staviti barem dvije ozbiljne zamjerke: riječi nastale konverzijom zadržavaju dio svoga semantičkoga sadržaja i ulaze u drugi leksičko-gramatički razred. Homonimi se ne mogu značenjski preklapati i moraju pripadati istomu leksičko-gramatičkomu razredu (Tafra, 1986.). Ono što vrijedi za homonimne

lekseme vrijedi i za homonimne frazeme. Oni moraju imati jednake izraze, isto kategorijalno značenje, ali potpuno različita značenja. Kako je riječ o paradigmatskom odnosu, oni mogu doći u istom kontekstu, ali su po svojem značenju isključivi i nezamjenjivi. Leksemi nastali konverzijom pripadaju različitim vrstama riječi i ne mogu se zamijeniti u istom kontekstu. Jednako tako i frazemi nastali konverzijom zbog svojih se različitih kategorijalnih značenja ne mogu zamijeniti u istom kontekstu jer imaju sasvim različite funkcije.

Frazemi nastali konverzijom ne bi se nikako smjeli obrađivati jednako kao višeznačni frazemi. Moguća su dva načina obrade. Najispravnije ih je obraditi kao posebne frazeme. Ako se pak želi ekonomizirati s prostorom, tada se trebaju obraditi unutar jedne natuknice drukčijim oznakama (slovima, simbolima ...) nego što su obrađene polisemne natuknice. Pritom treba voditi računa koji je frazem motivirajući, a koji je motiviran pa ih tim redosljedom navoditi.² Hrvatski opći rječnici, i jednojezičnici i dvojezičnici, pri uspostavljanju natuknica nemaju razrađena pravila koja bi uzela u obzir homonimiju i konverziju, pa je to teže očekivati od posebnih rječnika. HFR je otišao umnogome naprijed u primjeni jezikoslovnih spoznaja, pa je stoga mogao potaknuti promišljanja prema daljnjim poboljšanjima. Tako je ovaj prijedlog u odnosu na HFR reverzibilan.

A. obrada konverzije

HFR: **bog bogova**

1. izvrstan, odličan, izvanredan, sjajan

*Samo da još pronađemo odgovarajuću naslovnu stranicu i knjiga će biti **BOG BOGOVA**.*

2. *izvršno <!>, odlično <!>, izvanredno <!>, sjajno <!>*

*Slagali smo se **BOG BOGOVA** sve dok se u naše odnose nije upleo njen bivši dečko.*

*Nisam pitala gospođu barunicu, možda bismo tamo mogli raditi? Fino, perfektno! Neki stari bečki Stutzflügel? **BOG BOGOVA!***

prijedlog:

bog bogova izvrstan, odličan, izvanredan, sjajan

*Samo da još pronađemo odgovarajuću naslovnu stranicu i knjiga će biti **BOG BOGOVA**.*

bog bogova izvršno, odlično, izvanredno, sjajno

*Slagali smo se **BOG BOGOVA** sve dok se u naše odnose nije upleo njen bivši dečko.*

bog bogova izvršno!, odlično!, izvanredno!, sjajno!

*Nisam pitala gospođu barunicu, možda bismo tamo mogli raditi? Fino, perfektno! Neki stari bečki Stutzflügel? **BOG BOGOVA!***

Napomena: Ako bi ih zbog praktičnih razloga, npr. zbog upućivanja, bilo potrebno obilježiti, oznake trebaju biti drukčije nego kod homonima (*subscript*, neki simbol i sl.).

² Vjerojatno se u svakom slučaju neće moći lako odrediti motivacijski odnos, ali treba pokušati.

B. obrada homonimije

Menac, 1979.:

убить бобра (razg.) prevariti se u računu, nasaditi se, nasanjhati se, loše proći, dobiti rog za svijeću, tjerati vuka – istjerati lisicu; pala mu sjekira u med, upalilo mu je

Matešić, 1982.:

mozak da stane 1. izvanredno, divno 2. užasno, nepojmljivo

prijedlog:

1. убитъ бобра (razg.) prevariti se u računu, nasaditi se, nasanjhati se, loše proći, dobiti rog za svijeću, tjerati vuka – istjerati lisicu

2. убитъ бобра pala mu sjekira u med, upalilo mu je

1. da ti mozak stane izvanredno, divno

2. da ti mozak stane užasno, nepojmljivo

Napomena: Nakon dvadesetak godina od Matešićeva rječnika frazem se upotrebljava u obliku *da ti mozak stane*.

Literatura

Anić: V. Anić, Rječnik hrvatskoga jezika, Novi Liber, Zagreb, 1998.

Babić, S., 1986., Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku, Nacrt za gramatiku, JAZU–Globus, Zagreb.

CIDI: Cambridge International Dictionary of Idioms, Cambridge University Press, 2001.

Fink, Ž., 2001., Hvatamo li za bradu Boga ili boga? O jednom pravopisnom problemu u frazeologiji, Filologija, 36.–37.: 139.–148.

Ham, S., 2000., Pravopisu – *ponosu!* ili pravopisu – *po nosu!*, Jezik, 47. (2000.) 4.: 134.–152.

Hrvatska gramatika: E. Barić i dr., Hrvatska gramatika, Školska knjiga, Zagreb, 1995.

Hrvatski pravopis: S. Babić, B. Finka, M. Moguš, Hrvatski pravopis, Školska knjiga, Zagreb, 2000.

ITID: D. Gobetti i dr., Italian Idioms, Barron's, New York, 2001.

Matešić, J., 1982., Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika, Školska knjiga, Zagreb.

Menac, A., 1978., Neka pitanja u vezi s klasifikacijom frazeologije, Filologija, 8.: 219.–226.

Menac, A. (ur.), 1979. –1980., Rusko-hrvatski ili srpski frazeološki rječnik, Školska knjiga, Zagreb.

Mokienko, V. M., 1998., Phraseologisierung von Europäisimen oder Europäisierung von Phraseologismen? Divergente und konvergente Prozesse in phraseologischen Systemen europäischer Sprachen, EUROPHRAS 95 (ur. W. Eismann), Bochum.

Mršević, D., 1982., O kriterijima koji određuju mesto obrade frazeologizama u rečniku, Leksikografija i leksikologija, Beograd – Novi Sad.

Rječnik LZ–ŠK: Rječnik hrvatskoga jezika (ur. J. Šonje), Leksikografski zavod – Školska knjiga, Zagreb, 2000.

Savjetnik: E. Barić i dr., Hrvatski jezični savjetnik, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Pergamena – Školske novine, Zagreb, 1999.

Tafra, B., 1986., Razgraničenje homonimije i polisemije (leksikološki i leksikografski problem), *Filologija*, 14.: 381.–393.

Tafra, B., 1998., Konverzija kao gramatički i leksikografski problem, *Filologija*, 30.–31.: 349.–361.

Sažetak

Branka Tafra, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb

UDK 81'367.4, znanstveni članak

primljen 19. srpnja 2004., prihvaćen za tisak 21. ožujka 2005.

Phraseological Challenges

The publishing of *Hrvatski frazeološki rječnik (Croatian Phraseological Dictionary)* gave the occasion to again raise the issue of conversion in the Croatian language and of its reflection on the orthography, to analyze the bounds between the lexeme and the idiom and to suggest capitalization in idioms with some constituent parts used as names (*na sveto Nikada*).

PRAVOPISNI RAT

Komentirana bibliografija publicističkih članaka o hrvatskom pravopisu objavljenih u 2000. i 2001. godini

Stjepan Babić i Sanda Ham

140. M. Jurišić, Hrvati pišu po receptu: malo Anić-Silića, malo Babić-Finka-Moguša, nadnaslov: Što praksa potvrđuje a što odbacuje iz hrvatskih pravopisnih priručnika, Europa pobjeđuje Evropu, zadaci pretežu nad zadatcima, šport se nosi sa sportom, okrepa odolijeva okrjepi, ujutro premoćnije od u jutro, njujorški se natječe s newyorškim, čitamo Leopardija više od Leopardia, VL,¹ 19. ožujka 2001., str. 16.–17.

¹ Upotrijebljene su ove kratice: F - Fokus, FT - Feral Tribune, G - Globus, GS - Glas Slavonije, HN - Hrvatske novine, HS - Hrvatsko slovo, J - Jezik, JL - Jutarnji list, N - Nacional, NBL - Novi Brodski list, ND - Nedjeljna Dalmacija, NL - Novi list, O - Obzor, R - Republika (novine), SD - Slobodna Dalmacija, ŠN - Školske novine, V - Vijenac, Vj. - Vjesnik, VL - Večernji list, Z - Zarez.